

PASAKA IR REALYBĖ

Po velnių! Gal ir netinka taip pradėti, mieli draugai, bet negaliu iškentėti nenusikeikęs. Yra žmonių, kurie atrodo rimti ir visai išmintingi, kurie moka tvarkyti savo praktiškus reikalus, bet kurie, įsivaizduokite, netiki pasakom. Tik pagalvokit, netiki pasakom! Jie mano, kad pasaka yra fantazijos vaisius, įsivaizduotas dalykas, graži iliuzija, taigi netiesa. Į tai galima atsakyti tik taip: pasaka yra šventa tiesa ir joje nėra nė krislo melo. Kas to nesupranta, man rodos, kažkur stokoja dvasios ir nėra pilnas žmogus. Aišku, kad pasaka yra literatūra. Ji parašyta savotiška forma. Ji vartoja simbolius ir perkeltą prasmę turinčius vaizdus, panašiai kaip tie vartojami mūsų sapnuose. Jei į pasaką žiūrėsime kaip į šifruotą laišką, rimtai, bandydami atspėti jos prasmę, staiga mums sušvis paslėpta mintis. Prisipažinsiu, kad mėgstu skaityti pasakas ir jas laikau rimta literatūra.

Šiandien mes esame labai specializuoti bei moksliški ir težiūrim į vieną gyvenimo aspektą. Pasaka tačiau bando aprėpti visą gyvenimą. Mes atsigulam ant sofos, atsiverčiam laikraštį ir skaitom, kad ten ir ten buvusi paleista raketa į erdves, kad Afrikoje vyksta neramumai, kad mokslininkai suradę įrodymų, jog cigaretės sukeliančios plaučių vėžį. Tai yra gyvenimo faktai, tikri konkretūs įvykiai. Neabejojame, kad tai yra realybė. Atsivertę istorijos knygas skaitome, kad yra buvę Kryžiaus karai, kad Ameriką atradęs Kolumbas, kad Žalgirio mūšyje buvę sumušti kryžiuočiai. Tai yra istoriniai faktai. Į gyvenimą tačiau galima pažvelgti bendrai, ieškant dėsnių ir idėjų. Sociologija ir psichologija, pavyzdžiui, žvelgia į gyvenimą ir į žmogų, tačiau nenagrinėja konkrečių faktų. Vienas įvykis čia nesvarbus; svarbūs bendri, visur galiojantys dėsniai. Tai yra abstraktus mokslas. Čia mokslininkas ieško ryšio su kitais panašiais įvykiais, su mokslo žiniomis ir su savo patirtimi. Interpretacija čia nėra vienoda. Mokslininkas dažnai spekuliuoja ir kuria naujas teorijas.

Pereikime į grožinę literatūrą. Kas tai yra? Realybė ar fantazija? Kiek tikri yra Don Kichotas, Tomas Sojeris ar kunigaikštis Miškinas? Jie yra sukurti personažai ir jų nuotykiškai iš tiesų neįvyko, bet jie nėra visiškai ir melas. Jie atskleidžia giliausias kūrėjo mintis ir visą jo gyvenimą. Kartu jie atskleidžia slaptus mūsų dvasios užkampius. Tie personažai galėtų iš tiesų gyventi. Visai įmanoma, kad Ispanijoje gyventų Don Kichotas ir, prisiskaitęs knygų apie karžygiškus riterius, išjotų į pasaulį kovoti už teisybę ir ginti silpnųjų. Mes galime į herojų įsijausti. Vienas iš didžiausių priekaištų romanui ar novelei būtų sakyti, kad knygos idėja yra melas arba kad jos herojus netikras. Atrodo keista, bet ir fikcijoje galime atskirti kas tiesa, o kas melas, kas gyvenimiška, o kas ne, kas psichologiškai teisinga, o kas neteisinga. Galima klausti, kur yra pasakos tikrovė su visais milžinais, raganomis ir užburtom pilim, nes iš paviršiaus tai atrodo aiškus melas. O vis dėlto pasaka yra teisybė, tik veiksmas čia vyksta ne konkrečioje realybėje, bet idėjinėje ar moralinėje plotmėje.

Bet geriau paseksiu jums pasaką, kurią turbūt visi esate girdėję. Ji įvairiuose variantuose pasklido po daugelį tautų. Lietuviškai ji vadinasi „Nykščiuokas“. Sykį gyveno senelis ir senelė, kurie neturėjo vaikų, nors ir labai jų norėjo. Viena išmintinga kaimynė davė jiems patarimą: tegu senelė nukerta sau nykštį ir užmeta už pečiaus. Ji taip ir padarė, ir, žiūrėk, kitą dieną iš už pečiaus ateina sūnus, tik nedidukas, nykščio didumo. Jis pasakoje atrodo sumanus. Iš pradžių tėvai jam neleisdžia nieko daryti, nors jis ir norėtų padėti tėvui. Tėvai sako: tu toks mažas. Bet, pasirodo, Nykščiuokas, įsilipęs arkliui į ausį, įsakinėja jam kur eiti ir kur sustoti ir puikiausiai aria lauką. Tai matydamas, turtingas ponas stebisi ir nusiperka Nykščiuoką už pilną kepurę pinigų. Tėvai nenori parduoti sūnaus, bet Nykščiuokas jiems pataria: „Parduokit, aš nuo pono pabėgsiu ir grįšiu namo.“ Čia prasideda baisūs nuotykiškai,

įvairiose tautose išreikšti įvairiais variantais. Jį suėda karvė su šienais, jis patenka į plėšikų rankas, jį praryja vilkas. Pagaliau Nykščiukas nuvilioja vilką į tėvų trobelę, sakydamas, kad ten esą daug skanių valgių, o kai vilkas pradeda viską ryti, Nykščiukas ima šaukti iš vilko pilvo tėvus. Atbėgę tėvai užmuša vilką, išgelbsti sūnų ir po to laimingai gyvena.

Kas tai – realybė ar fantazija? Tikrai įvykęs faktas ar nieko bendro su gyvenimu neturintis svaičiojimas? Turiu prisipažinti, esu matęs daug panašių atvejų savo psichiatrinėje patirtyje. Tiesa, reikia bandyti suprasti pasakos simbolius. Kai žmogus gyvena, matai daug dalykų. Ir paskui, kai paskaitai pasaką apie panašų atvejį, staiga sušvinta pasakoj paslėpta mintis. Pabandykim išnarplioti šios pasakos idėją. Nykščiukas yra vienintelis sūnus. Jis atsirado vėlai, kai tėvai buvo nustoję vilties susilaukti vaikų. Jis yra motinos nykštis ir labai mažas. Tėvai juo nepasitiki ir jam niekur neleidžia savarankiškai pasireikšti. O galbūt jis tik tėvams atrodo mažas vaikas? Gal motina jį vis tebelaiiko savo kūno dalimi ir vis dar stengiasi galvoti už jį? Tėvai neleidžia jam pačiam formuoti savo gyvenimo. Jis jiems vis tebeatrodo mažiulėlis, nors jo protas rodo, kad jis yra suaugęs žmogus. Tai yra simbolis suvaržyto, užgniauzto, nežmoniškos tėvų meilės užduosinto jaunuolio. Kai Nykščiukas parduodamas už kepurę pinigų, pasaka išreiškia, kad jis tėvams yra labai brangus (kepurė pinigų neturtingam ūkininkui – tai ne juokai!), kad Nykščiukas yra jau apsukresnis už tėvus ir pagaliau tuomi išveda jį į platų pasaulį. O tas pasaulis, pasirodo, yra pilnas pavojų. Net plaukai ant galvos šiaušiasi juos skaitant! Pasakos variantai yra įvairūs, bet visi išreiškia nedraugišką gyvenimą. Keista, kad, anot tos pasakos, pasaulyje nieko gero nesą. Tik namuose Nykščiuką visi myli ir ten jam saugu. Nors Nykščiukas ir sėkmingai kovoja su gyvenimo problemomis ir jų nebijo, pasakos gale jis grįžta į namus. Tas galas yra giedras ir ramus, nors analizė tas sugrįžimas yra pralaimėjimas: Nykščiukas pasilieka nykščiuku. Pasaka tuomi išreiškia kai kurių tėvų klaidingą meilę ir pražūtingą bandymą pririšti jaunuolį prie namų, gąsdinant jį gyvenimo baisybėmis.

Pasakos kilmės reikia ieškoti mite. Primityvus žmogus, bandydamas išsiaiškinti sau pasaulį ir žmogaus gyvenimą jame, kūrė mitą, pusiau religinius, pusiau pasakiškus įvykius. Jie turėjo išaiškinti esmines būties problemas. Primityvus žmogus tikėjo, kad mitai yra stebuklingi, bet kartu ir tikri konkretūs įvykiai. Vėliau iš mitologijos išsivystė religija ir filosofija, kurioms buvo priduodamas metafizinės tikrovės koloritas, ir pasaka, kuri jau nebebuvo tikras kronikinis ar istorinis faktas, bet išreiškė idėjinį ar moralinį turinį. Kai aš skaitau pasaką, vaizduojuosi, kad ją parašė labai primityvus žmogus ir sprendė pačias pirmąsias žmogiškas problemas, pvz., kad ir tą kovos už būvį ir žmogiškos brolystės bei moralės konfliktą. Net ir tais atvejais, kai pasaka buvo sukurta vėliau, neužmirškime, kad archajiška galvosena ir primityvaus žmogaus psichologija dar nebuvo išnykusi, nes iš tiesų ji nėra išnykusi nė šiandien. Tas motyvas pasakose kartojasi šimtais variantų. Štai vienas.

Žvejas pagauna žuvį ir nori neštis namo. Žuvis prašosi paleidžiama ir žada atsidėkoti. Žvejas gauna gražius rūmus, tampa laimingu ir jo gyvenimas pakinta. Nelaimėi, jo žmonai viso to negana, ji prašo vis daugiau ir daugiau, pagaliau užsigėdžia valdyti visą kosmosą ir tuo momentu jie viską praranda. Šioj pasakoj yra dvi idėjos. Viena idėja yra žinoti savo ribas ir nenorėti negalimo: įsivaizduok sau, žvejo žmona pradės valdyti visą kosmosą vien dėl garbės ir prestižo! Svarbesnė tačiau yra antroji idėja: kovos už būvį ir brolystės santykis. Žvejas gyvena iš žuvavimo. Stebuklingoji žuvis tačiau jau nebėra žuvis, bet kartu ir žmogus. Žvejas kovoja ne vien su gamta, bet tam tikra prasme lenktyniauja ir su kitais žvejais, nes jo interesai kryžiuojasi su kitų žmonių interesais. Ar žvejas turi tada žiūrėti tik savo asmenišką naudą? Juk gera būtų tą žuvį panaudoti savo reikalams. Tačiau pasakoje žvejas žuvies pasigaili ir ją paleidžia. Jis atsisako tiesioginės naudos, bet dėl to jo gyvenimas pakinta ir jis tampa kaip karalius. Tai yra nebe kova už būvį, bet moralinės humaniškos egzistencijos kūrimas.

Pasaka čia primena Rousseau (Ruso) Socialinį kontraktą ir demokratinės visuomenės santvarką.

Prieš ją įgyvendinant, tie motyvai pasirodė kaip kitoniško, geresnio gyvenimo vizija. Pasakos dažnai yra tarsi pranašystė ir žmogiškesnio gyvenimo troškimas. Pasakos tai gerai žino. Dažna pasaka prasideda žodžiais: „Toli, toli, už devynių kalnų, už devynių marių gyveno kartą karalius.“ Tas atstumas tačiau nereiškia myliomis matuojamos distancijos, bet greičiau tolimą ateitį, kuri bus geresnė negu dabartis. Ji gali išreikšti ir žmogaus dvasią bei giliausias jo svajones. Pasaka tiki gyvenimu ir žmogumi. Pasakos pabaiga dažnai pakartoja tą patį nerealų šviesos vizijos motyvą: „Ir aš ten buvau, midų vyną gėriau, per barzdą varvėjo, burnoj neturėjau.“ Konkrečiai visomis tomis gėrybėmis pasakotojas negalėjo pasinaudoti, bet jis ten buvo nuskridęs mintimis ir matė kitoniško gyvenimo viziją. Jeigu pasaką apie žveją ir stebuklingą žuvį vieną šviesią valandą paskaitytų kokio nors krašto diktatorius, biržos akcijų spekuliantas arba karo vadas, jis gal ir susimąstytų minutei, tardamas, kad tai graži mintis, bet greičiausiai tuoj surimtėtų, grįžtų į realybę ir nuspręstų, kad šiandien tai neįgyvendinama ir visai nepraktiška. Jis pasijustų kvailas, jei bandytų iš tiesų taip nesavanaudiškai gyventi. Jis sakytų, kad reikia galvoti realistiškai, žiūrėti tik savo interesų, būti apsikriam ir nesivaikyti tuščių idealų. Pasaka niekuomet nesutinka su tais žmonėmis.

Pasakai kartais prikišama, kad ji savotiškai apgauna žmogų; ji leidžia jam pasprukti iš realybės į svajonių šalį. Ta svajonių šalis, tiesa, esanti gražesnė, bet nereali ir iš jos nesą jokios konkrečios naudos. Žmogus pasvajoja ir nedaro nieko realaus savo buičiai pagerinti. Čia yra krislas tiesos. Pasaka yra viltis ir tikėjimas ateitimi. Tuomi ji palengvina sunkią konkretybę. Tačiau pasaka niekur nesutinka su pasaulio neteisybėmis. Ji tas neteisybes suformuluoja ir tarsi įkvepia žmogų siekti kitoniško gyvenimo. Senovės Lietuva buvo žemės ūkio kraštas, tad ir jos pasakos lietė daugiausia ūkininkus, bernus, piemenis. Štai vienas bernas sąžiningai dirbo ūkininkui ilgus metus ir nieko gero sau neuždirbo. Eina jis liūdnas keliu, svarstydamas savo sunkią dalią. Jis sutinka tokį lyg iš dangaus nusileidusį senį, išpasakoja jam savo bėdas, gauna kokį nors stebuklingą daiktą – ar tai tabokinę, ar žiedą, ar arklį – ir su jų pagalba tampa turtingu ūkininku. Galima sakyti, kad neturtingas bernas svajoja. Tačiau tą pasaką ir berno svajones skaito vaikai, pamato gyvenimo neteisybę ir žmonių nelygybę. Juose gema lygybės troškimas ir keistas ilgesys. Ta lygybė yra idėja. Įvairūs įstatymai, giną dirbančiųjų ir silpnesniųjų teises, bando tą idėją realizuoti, tačiau jie niekuomet nepasiekia pasakos didybės. Tuo būdu pasaka nėra vien tuščia svajonė. Ji galbūt yra nepasiekiamas idealas.

Pasaka dažnai pajuokia daug kalbančius, bet nieko prasmingo nedarančius žmones. Brolių Grimmų Gudrioji Elzė yra tokia figūra. Ši Elzė yra tokia gudri, kad mato vėją, bėgiojantį laukuose, ir girdi muses, vaikštinėjančias ant lubų. Ja susidomi toks vaikinys ir žada vesti. Nuėjusi į rūšį atnešti alaus, Elzė pastebi ant balkio kabantį kirtiklį. „Kai aš ištekėsiu ir kai mano vyras nulips į rūšį pasisemti alaus, tas kirtiklis nukris ir užmuš jį“, – aiškina ji susirinkusiems namiškiams ir visi verkia. Vaikinys veda Elzė. Kartą jis išvažiuoja į miestą, o Elzė išeina į lauką dirbti. „Nuo ko čia pradėjus? – klausia ji savęs. – Ar pirmiau man pavalgyti, ar pamiegoti?“ Pirmiausia ji pavalgo, o po to sumano kiek užsnūsti. Vyras grįžta vėlai. Elzės nėra ir jis galvoja, žiūrėk, kokia ji darbšti ir kaip vėlai dirba. Nuėjęs į lauką randa ją miegančią. Tuomet jis apgaubia ją tinklu, apkabinėtu varpeliais ir grįžta namo. Nubudusi Elzė sujuda, išgirsta garsų varpelių skambėjimą ir klausia savęs: „Kažin, ar čia aš, ar ne aš?“ Ji nueina pas vyrą pasiklausti, ar ji yra Elzė, ar gal kartais Elzė jau namie. Vyras patvirtina, kad Elzė jau seniai namie. Tuomet Elzė traukia pas kaimynus teirautis, kas ji yra. Bet kaimynai baiminasi, neįsileidžia jos ir Elzė nukiūtina sau kažkur nežinomais keliais.

1961 metų „Santaros“ suvažiavime, susėdę po tamsiu dangum, mes panašia tema diskutavom su Škėma, Kaminsku ir kitais kolegom. Kalbėjom, kad kūrėjui reikalinga intelektualinė aplinka, kurioje jis galėtų pasidalinti idėjomis su kitais ir gauti įkvėpimo kurti. Kartu kalbėjom ir apie tai, kad tie intelektualiniai svarstymai gali būti beprasmingi, jei kalbos lieka kalbomis ir neneša kūrybinių vaisių.

Kai vėliau po to pasikalbėjimo skaičiau Grimmų pasakas, staiga sušvito tos pasakos prasmė: tai yra neveiklaus intelektualo portretas. Elzės gudrybės yra nerealios, nes kas iš to, kad ji kalba apie vėją, bėgiojantį laukuose, jei pati tuose laukuose nieko nenuveikia. Ji yra pesimistė. Ji numato, kad kirtiklis nukris nuo balkio ir užmuš jos vyrą, tačiau nesiima nė mažiausios akcijos tam likimui pakeisti, pvz., kad ir nukabindama tą pavojingą kirtiklį nuo balkio. Mane žavi Elzės vaizdas, kai ji eina naktį keliu, apsisiautusi tinklu ir skambančiais varpeliais, ir nebesuvokia, ar čia ji, ar ne ji, nes iš tiesų dėl amžino kalbėjimo ir gyrimosi nei ji pati, nei visi jos draugai nebežino, kas yra tikrai ji, o kas skambanti išgalvota fantazija. Ji nieko nenuveikė. Jos darbai nekalba už ją. Tie darbai, aišku, nebūtinai turi būti fiziniai, kaip pasakos darbas lauke. Darbas gali būti ir intelektualinis. Elzė tačiau nieko nepasiekia (tiesa, ji susigavo vyrą, bet ir tas bando ja atsikratyti), dėl to ji turi dirbtinai kelti save.

Tačiau iš visų pasakų mane labiausiai stebina pasakos apie du išmintingus brolius ir vieną kvailą. Tai yra pasakos apie praktiškus realistus ir šviesų idealistą. Paimkim bet kokią pasaką, kad ir „Varpą vaško bokšte“. Kitados vienas karalius turėjo tris sūnus ir nusprendė sostą palikti tam, kuris pririnks gražiausių uogų miške. Giroje vyresnieji broliai išduria jauniausiajam akis ir grįžta namo su uogomis, palikę aklą brolių miške, nurodydami, kad jis bus paklydęs. Karalaitis negali rasti namų, išalksta ir ieško ko užkąsti. Jis pagauna skruzdėles, bites, taikosi į jaunus varniukus ir į mešką. Visi jie prašosi paliekami gyvi ir karalaitis pasigaili jų. Meška jį nuneša prie upelio, kurio vandeniui pavilgęs akis karalaitis vėl praregi ir grįžta į rūmus. Brolių intrigos tačiau nesibaigia. Jie skundžia jauniausią brolių karaliui, būk jis gyresis galys per naktį iškirsti ir suskaldyti visą mišką, pastatyti milžinišką bokštą iš vaško ir pagaliau į jį įkelti didžiulį varpą, kurio skambėjimas girdėtųsi visoje karalystėje. Blogai karalaičiui! Kaip jis visa tai nuveiks? Tačiau dėkingos skruzdėlės, bitės ir varnos atlieka visus tuos darbus. Nuo didžiojo varpo gaudimo, kuris yra tarsi tiesos simbolis, visiems paaiškėja vyresniųjų brolių nusikaltimai ir patiems broliams trūksta širdys iš baimės. Sostą paveldi jaunas karalaitis. Taip jaunojo karalaičio gera širdis leidžia jam vėl praregėti ir, reikia manyti, matyti daug daugiau negu jo broliai. Jis praregi dvasiškai. Jis gerbia silpnuosius ir jų neskriaudžia, dėl to įsigyja netikėtų draugų, kurie ne tik išgelbsti jį nelaimėje, bet ir įveda jį į kitonišką, geresnį pasaulį.

Kvailasis brolis yra visuomet jauniausias. Jis vadinamas kvailu ne dėl to, kad turi mažiausiai gyvenimo patirties, bet dėl to, kad yra idealistas. Ir iš tiesų, ar ne jaunystė pasižymi gražiausiu idealizmu, ar ne jauni ieško naujų pasaulių, idėjų ir kelių? Seni žmonės kartais surambėja, pasidaro praktiški bei savanaudiški ir viską daro dėl išskaičiavimo. Mieli draugai, nepraraskite to idealizmo, sako pasaka, ir likite gyvais jautriais žmonėmis. Pasakose karalius kartais liepia sūnums susirasti sau žmoną ir vartoja gana savotišką metodą. Jie turi paleisti plunksną pavėjui arba šauti iš šautuvo: kur plunksna nusileis arba kulka nukris, ten jie turi ieškoti žmonos. Gudriesiems broliams paprastai pasiseka susirasti neblogas žmonas, o kvailučiui vis tenka kokia ragana ar varlė. Tačiau iš to juoktis nėra ko, nes, pasirodo, kvailučio žmona yra užburta karalaitė, kuri karaliui iškepa skaniausią ragaišį, išaudžia gražiausią drobę ir pagaliau pasirodo visame savo grožyje. Tikriausiai ir jūs esate pastebėję tą reiškinį. Paprasta ir kasdieniška mergina įsimyli ir staiga sušvinta, juokiasi, ima puoštis, pasirodo graži ir įdomi. Kiekviena mergina yra užburta karalaitė. Kiekviena žmoguje slypi karališka, vienkartinė ir nepakartojama dieviška prigimtis. Ją reikia atidengti. Pasakose ragana dažnai paverčia žmones į akmenis ir jie drybso miške tartum negyvi, kol idealistas kvailutis juos išgelbsti ir vėl atverčia į tikrus žmones.

Kalbėdama apie žmonių draugiškumą, brolystę ir solidarumą, pasaka nuolat vartoja vieną simbolį: reikia visiems padėti nelaimėje nežiūrint savo naudos ir sugaišto laiko. Nors, rodos, tada šio to ir nustoji, bet laimi naują pasakišką pasaulį. Tačiau kartais pasaka klausia, ar tikrai reikia visiems ir visada pagelbėti. Kartais, sako pasaka, žmogus to neužsitarnauja. Štai „Vargšo ir besočio“ pasakoj

vargšas kerta medį, kirvis nusmunka nuo koto ir pliumpt į vandenį. Iš kažkur atsiradęs senelis išžvejoja jam iš vandens auksinį ir sidabrinį kirvį, bet vargšas prisipažįsta, kad tai esą ne jo kirviai. Tada senelis išžvejoja jo kirvį ir priedo atiduoda ir abu brangiuosius kirvius. Apie tai sužinojęs besotis turtuolis tyčia įmeta savo kirvį į vandenį, bet iš stebuklingojo senelio reikalauja auksinio kirvio. Aišku, besotis iš senelio nieko negauna. Arba vėl – ant aukšto kalno, kur yra prasmegęs užkeiktas dvaras, yra paslaptinga skylė. Bernai įmeta į tą skylę piemenuko kepurę ir liepia jam leistis virve žemyn. Piemenukas nusileidžia ir grįžta su pilna kepure aukso. Tuomet ir vienas niekadėjas bernas įsviedžia į skylę savo kepurę ir leidžiasi žemyn tikėdamasis gauti daug turtų. Iš tiesų tačiau jis gauna tik į kailį. Kai bėda yra tikra, pasakoje pagalba netrunka ateiti. Jei žmogus bėdą tik nuduoda su išskaičiavimu, kad jam kas nors padės, pagalbos jam niekas neduoda. Tuomi pasaka tarsi nurodo, jog negalima vaidinti melagingos rolės. Galbūt tai reiškia, kad pagalba ateis ne iš šalies, bet iš paties žmogaus neištirtų galių.

Pasaka ne vien reikalauja tikrumo, bet kartu ir įspėja saugotis išnaudotojų, melagių ir netikrų žmonių. Eilėje pasakų pasikartoja šis motyvas: trys nuotykių ieškotojai gyvena trobelėje miško vidury. Du išeina medžioti, o trečiasis verdasi pietus. Į duris pasibeldžia barzdotas nykštukas, prašo jį perkelti per slenkstį, paskui užsodinti ant suolo, paskui duoti valgyti, paskui pakelti nuo žemės duonos riekę, kurią jis pats tyčia numetė. Vyras vis nenujaučia, kad jį čia be reikalo išnaudoja, nes iš pasakų gerai žinome, jog duonos mėtyti negalima. Kai vyras pasilenkia, nykštukas užšoka jam ant nugaros ir nebepaleidžia, panašiai kaip patarlėje: „Ant palinkusio beržo visos ožkos lipa.“ Kitoje, „Dviejų brolių“ pasakoje jaunas vyras su būriu jam tarnaujančių žvėrių naktį suranda trobelę miške, susikuria ugnį ir šildosi prie krosnies. „Uuu, kaip šalta, – dejuoja atėjusi ragana, – leisk ir man pasišildyti“. „Gerai, ateik arčiau prie ugnies“, – sako jaunuolis. Bet ragana sakosi bijanti jo žvėrių ir liepia jiems uždrožti botagu. Kai jaunuolis nepagalvojęs suduoda jiems botagu, žvėrys pavirsta į akmenis ir tuomet ragana jį patį paverčia į akmenį. Negali skriausti savųjų, norėdamas įtikti nepažįstamai būtybei, kuri ir per daug nori, ir slepia klastą savo širdyje. Nors pasakos motyvai yra seni kaip pats gyvenimas, jie kartu yra ir nauji, nes nusiginklavimo konferencijose ir šiandien kiekviena pusė žiūri į kitą kaip į aną pasakos raganą.

Kartais pats Dievas su apaštalais arba šventieji pasiverčia pavargėliais ir keliauja per žemę, bandydami žmonių širdis. Nors jie tada ir prisiima žemišką rolę, visi, kurie jiems padeda, susilaukia gausaus atpildo. Dažniausiai žmonės gali prašyti trijų dalykų. Tai yra ne tas pats, kas raganos klasta, tai yra tarsi metafizinis bandymas konkrečioje gyvenimo situacijoje. Pavargėliu pasivertęs Dievas yra nuostabus simbolis. Jis labai primena anuos biblinius Kristaus žodžius: ką padarėte vienam iš tų mažutėlių, padarėte man. Tarnaujant kitiems, galima tarnauti pačiam Dievui. Šios pasakos turbūt yra vienintelė literatūra, kurioje anie Švento Rašto žodžiai yra išreikšti konkrečiais įvykiais. Dažniausiai Dievas ar šventieji naktį prašosi nakvynės ar išalkę prašo duonos – paprastai žmogaus, kuris pats jos labai mažai teturi. Turtingieji dangiškų keleivių dažniausiai nepriima. Juos apnavindinusiame žmogui Dievas ar koks apaštalas sako: „Prašyk trijų dalykų ir viską gausi.“ Kodėl dangaus gyventojai gali prisiimti pavargėlio rolę, tuo tarpu ragana ne? Gal todėl, kad su Dievu tiesioginiai bendrauti šiame pasaulyje mes negalime. Tą santykį atstoja brolystė žmogui. Pasakai niekada negana gyvenimo tokio, koks jis yra, ir žmogaus, koks jis rodos iš paviršiaus. Kas žino, galbūt ir didžiausiame pavargėlyje slypi Dievas? Galbūt mes visi esame sutikę Dievą? Niekad nežinai. Galbūt jis ir šiandien sėdi čia salėje, sako pasaką, prisiėmęs kokio nežymaus klausytojo pavidalą? O pagaliau gal pasaka teigia, jog kiekvienas žmogus turi savyje dievišką pradą?

Reikia manyti, kad daug pasakų gimė didelio skurdo metu. Tėvai išveda Jonuką ir Gretutę į mišką ir palieka, nes neturi užtenkamai duonos sau ir jiems. Vaikai sėdi susitraukę prie laužo, manydami, kad

tėvas kerta medžius netoliese, nors iš tiesų ten poška sausa medžio šaka, daužydamosi vėjuje. Jie klaidžioja po girią, nerasdami kelio į namus, ir suranda raganos namelį, pastatytą iš pyragaičių ir cukraus ir kitų neregėtų skanumynų. Tą iliuziją greičiausiai sukūrė badas ir duonos stoka. Pasaka, rodos, sako: nenorėkit tiek daug, nes žūsit, pakliuvę į raganos nagus. Ragana, tiesa, gerai peni Jonuką, bet nupenėjusi žada jį išsikepti ir suvalgyti. Nors pasakos vaikai dar visai maži, vargas juos per anksti subrandino ir išmokė atsakomybės. Sudeginę raganą pečiuje, jie tėvams parneša perlų ir brangenybių iš raganos namelio, tarsi atpirkdami savo egzistencijos kaltę, kaltę, kad jie yra ir kad nori valgyti. Jie nenori būti tėvams našta. Kai grįždami jie prieina ežerą, antis siūlosi juos perkelti į kitą krantą. Gretutė sako: tegu ji perkelia mus po vieną, paeiliui, kad nepavargtų. Šitas motyvas pasakoj reikalingas tik pailiuotuoti vargšų vaikų įsivaizdavimą, kad jie yra tėvams našta ir kad jiems patiems reikia ką nors daryti tą našta palengvinti. Tačiau ką gali vaikai padaryti bado metu? Turbūt tik viena – kęsti badą ir nestatyti didelių reikalavimų. Jei tai yra vaikiška pasaka, ji yra giliai tragiška pasaka. Jos moralas yra dvejopas: konkretus, tiesioginiai išreikštas vaikų palikimas miške ir šturpi vaikų viltis, kad gal galima to išvengti, jei jie nebus per sunki našta. Sunku pasakyti, ar tokie įvykiai iš tiesų dėjosi, bet pasakoje jie nagrinėjami kaip visai reali galimybė. Čia reiktų pridurti, kad pasakos motyvus galima interpretuoti įvairiai ir lyginti su įvairiom žmogaus gyvenimo situacijom. Grįžkim vėl prie Jonuko ir Gretutės. Jie sėdi prie laužo ir laukia tėvų. Įtampa auga ir auga, bet jie vis dar nenustoja vilties, nes jie mano girdį tėvą, kertantį medžius netoliese. Pagaliau jie pamato, kad tai ne tėvas, o sausa šaka bildena vėjuje. Pasaka čia vaizduoja iliuzijų sudužimą: jie pasijunta visiškai vieni tamsiame ir pavojingame miške. Tuomi pasaka išreiškia tikėjimą praradusį žmogų, vienišą ir niekieno nesaugomą tamsioje kosmoso naktėje.

Tėvų ir vaikų rolė kartais apsiverčia. Bado metais karalius išleidžia įsakymą visus senokus išvežti į mišką ir palikti. Vienas ištikimas sūnus tėvą laiko namie, slapta užmūrijęs jį krosnyje ir valgyti duodamas per krosnies viršų. Kai nelieka grūdų nė laukams užsėti, tėvas sūnui pataria nuplėšti šiaudais dengtą stogą ir pasėti, nes tie šiaudai esą su varpom ir grūdais. Sūnus taip ir padaro. Laukuose užauga puikias rugiai. Karalius pamato, kad vyresniųjų išmintis yra naudinga ir nuo tada įsako jauniems dirbti, o seneliams patarimus duoti. Tokie faktai gali aprašyti kada nors gilioj senovėj siautusį badą ar nederlių. Čia prisimena keliautojų aprašyti seni eskimai, kurie, jausdamiesi esą nenaudingi, bado metu išėina į pusnį ir sušąla.

Tasai nuožmus gyvenimas, kuriame viešpatauja kova už būvį, o ne žmogaus širdis, pasakoje dažnai išreiškiamas miško simboliu. Miškas yra pats gyvenimas, neturįs nei įstatymų, nei tvarkos, nes jame gali sutikti galvažudžius ir vilką, ir raganą, ir devynagalvį slibiną. Kartais miškas yra logikos ir racionalumo neturinti žmogaus sąmonė. Sąmonėje išsipildo norai, kurių kitaip įvykdyti negalima. Taip Jonukas ir Gretutė sudegina blogąją raganą cukriniame namelyje miške, gi grįžę į namus randa piktąją motiną jau mirusią. Miškas tačiau nėra vien tik blogas. Jame gyvena ne vien galvažudžiai, bet ir drąsus bei ištikimas medžiotojas su šautuvu. Jis miške nepražūna ir ten saugo silpnuosius nuo blogųjų. Miške išsilaiko iš namų išvaryti vaikai ir uždraustos idėjos.

Pasaka dažnai yra žiauri, bet žiaurus yra ir mūsų gyvenimas. „Kadugio krūmo“ pasakoj mažą sūnų turįs našlys veda negerą moterį, kuri ateina į namus su savo dukterimi. Vaikai pamilsta vienas kitą. Pamotė tačiau myli tik savo dukterį ir nekenčia posūnio. Dukteriai ji duoda gražų raudoną obuolį ir neleidžia juo dalintis su broliu. Pamotė sako: „Aš jam duosiu kitą obuolį.“ Nusivedusi berniuką prie skrynios, ji atvožia sunkų dangtį ir, kai vaikas pasilenkia, siekdamas obuolį, ji užtrenkia dangtį ir nukerta jam galvą. Pamotė pririša galvą su skepetaite prie kaklo ir pasodina berniuką kėdėn prie durų. Mergaitė stebisi, kad broliukas esą toks keistas ir visai nešnekąs su ja. Motina liepia: „Skelk jam į ausį, jei jis nekalbės.“ Mergaitė taip ir padaro, ir brolio galva nusirita ant žemės. Tuomet

pamotė išverda berniuką ir duoda jį suvalgyti tėvui. Sesutė verkdama surenka broliuko kaulus, suriša skepetaitėn ir pakasa po kadugio krūmu. Ir, žiūrėk, iš kadugio krūmo išskrenda stebuklingas paukštis ir ima nuostabiai giedoti. Jo klauso ir batsiuovys, ir auksakalys, ir malūnininkas ir dovanų jam duoda aukso grandinėlę, batus ir girnakmenį. Giedodamas prie namų, jis apdovanoja seserį ir tėvą, o išbėgusiai pamotei numeta girnakmenį ant galvos. Tas nuostabūs paukštis primena pasaką apie giedantį kaulą, kur piemenukas pasidirba dūdelę iš užmušto žmogaus kaulo. Ta dūdelė irgi išpasakoja žmonėms visą teisybę, ir nedorasis žudikas nubaudžiamas. Šioje pasakoje gi iš užmuštojo paukščio kaulų gema nuostabiai galinga daina...

Ar ši pasaka neišsako užimto krašto tragedijos? Pamotė nėra natūrali motina, bet iš kitur atėjusi svetima jėga. Ji atėjo su savo dukterim, taigi augina kitonišką jaunimą. Namuose augęs broliukas brendo senoje tradicinėje dvasioje. Jis nėra pamotės sūnus ir pamotė nori jį sunaikinti. Pamotė šioje pasakoje yra agresyvi ir galinga. Tėvas teturi mažai įtakos. Nors mergaitė motinos ir favorizuojama, ji pamilsta savo brolių ir kai turi apsispręsti, pasirenka ne motiną, o brolių. Brolio prisiminimas slypi po kadugio krūmu, miško augalu, taigi gyvenime ir žmonėse kaip graži ir įkvepianti legenda. Rodos, pasaka sako, kad tiesos neužgniauši, nes ir mirtis nėra galutinis sprendimas. Tiesa išliks gyvenime, kaip ir Snieguolė stiklo karste, toli nuo valdančiųjų pilies, bet rūpestingai saugoma miško nykštukų.

Jums, jaunieji draugai, aš labiausiai norėčiau priminti vieną pasakos motyvą. Aš tikiu, kad jūs jau būsite pastebėję, jog pasaka nėra melas ar tuščias fantazijos vaisius. Tad štai tas motyvas. Būna taip. Koksai piemuo ar iš karo grįžtas kareivis susitinka velnią ar kitą slėpiningą būtybę. Velnias jam siūlo: padirbėk pas mane tris dienas, gyvensi gerai ir dar gausi nemažai aukso. Žmogus susigundo, pabūna kokioje užkeiktoje vietoje tris dienas, bet kai išeina į pasaulį, pastebi, kad iš tiesų praėjo trisdešimt metų. Pasaka yra išmintinga, ir tą motyvą galima beveik paraidžiui pritaikyti šiandienai. Jaunuolis užbaigė universitetą ir sako sau: aš dabar trumpą laiką padirbsiu ten ir ten, o paskui darysiu tai, kas man iš tiesų svarbu. Tas trumpas laikas dažnai užsitęsia ilgus metus, ir žmogus nepastebi, kad jis paseno ir jo mylima sritis liko apleista. Tik tada jis suvokia, kad buvo pasirašęs blogą sutartį su pačiu velniu.

Panašus motyvas pasitaiko pasakose apie piemenėlį ar kvailutį, keliaujantį į tolimą šalį ir ieškantį atsakymo į kokį nors klausimą. Priėjęs upę, jis sutinka seną keltininką, keliantį keleivius į kitą krantą. Patyręs, kokiais tikslais jaunuolis keliauja, ir jis nori sužinoti, kodėl jis turįs visą amžių kelti žmones per upę. Atsakymas, pasirodo, yra labai paprastas. Jis gali paduoti kartį pirmam pasitaikiusiam keleiviui ir eiti sau ir daryti tai, ką jis iš tiesų nori. Tuomet jis primena tose pačiose pasakose minimus išsekusius šaltinius, iš kurių pradeda tekėti tyras vanduo, ir nudžiūvusias obelis, kurios pradeda nešti puikius vaisius. Savo kartį keltininkas paprastai atiduoda blogajam pasakos personažui, tarsi tas darbas būtų bausmė.

Kartais man atrodo, kad visas pasaulis yra užkeikta pilis. Kartais, kai lyja, kai viskas pasidaro nuobodu, kai žmonės tampa pilki ir neįdomūs, pradedi svajoti apie kitonišką pasaulį, kuriame būtų daugiau saulės ir juoko. Dulkėti Čikagos šaligatviai, jos tvankūs ir gurgždą tramvajai ir tuščios Detroito gatvės naktį yra tarsi laukinėm rožėm apaugusi pilis, kur visi miega laukdami, kol ateis pasakų karalaitis, pabučiuos miegančią karalaitę ir staiga visi nubus ir taps gyvi. Tada dings gyvenimo rutina ir pilkuma, visi nusiims dulkėtas kaukes ir pamatysime juos tikrus. Dabar tokie stebuklai įvyksta tik retai. Vaikštai su nepažįstamu žmogum, nors jis ir tavo draugas, vakare rūkai pypkę ir kalbiesi, arba atsiverti knygą ir skaitai, ir staiga supranti tą žmogų. Jis sušvinta vidine šviesa ir tampa tavo broliu. Tada žinai, kad nebisi vienas ir kad drėgni miesto mūrai, aplipinti suplyšusiais plakatais, turi kažkokią prasmę. Viskas tada atrodo kaip pasaka. Tuomet ir tie žmonės, kurie iki šiol netikėjo pasakom, pamato, kad pasaka yra paslėpta tiesa.

Skaitmeninta iš: Julius Kaupas, *Raštai*, sudarė Kostas Ostrauskas, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1997.